

PSIHIJATRIJSKI OSVRT NA RADOVE DINKA TOMAŠIĆA

Miroslav Goreta

Klinička psihijatrijska bolnica Vrapče, Zagreb

UDK 616.89: 572

Prethodno priopćenje

Primljeno: 6. 10. 1993.

Kritička znanstvena aktualizacija i valorizacija Tomašićevih radova nije samo značajan pothvat za hrvatsku sociologiju, već i za druge humanističko-društvene znanosti pa tako svakako i za suvremenu psihijatriju. Iz te se perspektive u radu analizira razvojno-psihološka problematika različitih tipova ličnosti u dvama dominantnim tipovima kultura balkanskih društava. Karakteristike ličnosti u plemenskim zajednicama odgovaraju nekim kategorijama psihopatskih poremećaja ličnosti no veći je problem u prijelazu tih dispozicija u stvarno ponašanje, što često bive provocirano vanjskim okolnostima. Tomašić je stoga značajan što ovu psihijatrijsku dimenziju rizičnosti "plemenski" strukturiranih ličnosti vrlo dobro prepoznaje kako na individualnom tako i na širem društvenom planu. Ukazujući i na Tomašićev opis hajdučko-uskočkog kulturnog modela autor iznosi svoj sud da je već njegova analiza iz 1936. jasno pokazala sve bitne razloge izbijanja aktualnoga rata na tlu bivše Jugoslavije. Na kraju se rada govori o problemu transformacije karakternih struktura s negativnim "plemenskim" obilježjima u demokratske, politički zrele skupine i pojedince.

U radu Dinka Tomašića "Plemenska kultura i njeni današnji ostaci" primarno se nudi sociološka analiza dvaju kulturnih modela, zadružnog i plemenskog, koji se pretežno vežu za prostor Kraljevine Jugoslavije, ali i na šire prostore nastanjene Južnim Slavenima. U povijesnoj perspektivi, uz posebno isticanje funkcionalnog (a ne formalnog) pristupa analizi dvaju spomenutih kulturnih modela, zadružna kultura se – prema Tomašiću – u pravilu razvija u ratarskim zajednicama, dok se plemenska društvena organizacija prvenstveno vezuje za stočarske zajednice. Uz iscrpnu sociološku analizu funkcioniranja zadružne i plemenske društvene organizacije, Tomašić se u ovom radu posebno bavi razvojno-psihološkom problematikom usmjerenom na diferenciranje različitih tipova strukturacije ličnosti u svakoj od spomenutih kultura. U zadružnoj

zajednici mnogo su povoljniji uvjeti za razvoj "zrelije" ličnosti: tolerantnije, liberalnije, strpljivije, poštenije, emocionalno stabilnije, sa znatno manjim potencijalom patološke agresije i sl. S druge strane, plemenska zajednica stimulira razvoj potpuno drugačije strukture ličnosti u kojoj će dominantne crte biti agresivnost, osvetoljubivost, bezobzirnost, dvoličnost, emocionalna nestabilnost, nemogućnost ulaganja dugotrajnih napora za postizanje nekog cilja i sl. S psihijatrijskog aspekta ti opisi odgovaraju nekim kategorijama psihopatskih poremećaja ličnosti (disocijalnih, impulzivnih, narcističkih i dr.) koje su trajni nositelji određenih socijalno rizičnih dispozicija. Da li će doći do otvorenog manifestiranja tih dispozicija samo u nekoj grupi ili u okviru širih društvenih promjena, ovisit će ne samo o spomenutim dispozicijama ličnosti već će jednako – a vrlo često i mnogo više – značenje za prijelaz tih dispozicija u stvarno ponašanje imati vanjske provokativne okolnosti. Ovu psihijatrijsku dimenziju rizičnosti "plemenski" strukturiranih ličnosti Tomašić veoma dobro prepoznaje, kako na individualnom tako i na širem društvenom planu. Na individualnoj razini nemogućnost adaptacije na drugačiji kulturni model razrješava se "u jednom od ova dva pravca: ili unutrašnji psihički poremećaj koji će se očitovati u raznim oblicima duševnih oboljenja ili otvoreni revolt protiv nove sredine koji će se očitovati u 'protudruštvenim' djelatnostima u obliku sukoba s postojećim zakonima i u obliku sukoba s postojećim moralom". Socijalno-psihološku dimenziju patologije takvih ličnosti najbolje ilustrira slijedeći citat: "Vrlo je vjerojatno, da će agresivne i impulzivne ličnosti iskaliti svoje nezadovoljstvo i svoj protest protiv novih prilika u obliku otvorenog sukoba s pozitivnim zakonima ili sa postojećim društvenim moralom, a ako su osim toga i prilike sredine takove, da pružaju pojedincima koji dođu u otvoreni sukob sa sredinom mogućnost izbjeci sankcije i represije skupine, koja njihove djelatnosti smatra protudruštvenim, onda ovakovi otvoreni sukobi sa novom društvenom sredinom mogu da zauzmu oblik masovnih pojava" (str. 50).

Razvijajući dalje tezu o dominantnoj karakternoj strukturi u plemenskoj kulturi, Tomašić opisuje hajdučko-uskočki kulturni model u kojem opisana strukturacija ličnosti poprima već jasne dimenzije abnormalnog. Ta je kultura "ne samo održala nego je još i pojačala neke psihičke osobine kojima se je isticala plemenska kultura: agresivnost, impulzivnost, neprijateljski osjećaji, autokratske težnje, egocentrični osjećaji, pa onda naročito smisao i vrijednost prevare u borbi i u društvenim odnosima" (str. 51).

Jasna je, stoga, visoka aktualnost Tomašićevih analiza iz 1936. godine za razumijevanje psihopatologije aktualnih društveno-političkih odnosa na području bivše Jugoslavije. Sagledavajući taj članak pretežno s pozicija razvojne i socijalne psihologije te psihoanalize i psihijatrije, možemo reći da su u njemu izvanredno opisani svi bitni razlozi za neizbježnost izbijanja aktualnog rata na tlu bivše Jugoslavije. Iako se Tomašićeva analiza ne ograničava na pojedini narod već pokriva cjelokupnu južnoslavensku grupu naroda – što svakako predstavlja dodatnu metodološku vrijednost tog rada – rezultati njegovih istraživanja u najvećoj su mjeri primjenjivi za razumijevanje ekspanzionističkog koncepta "Velike Srbije" i cjelokupnog načina vođenja rata i politike usmjerene na realizaciju tog koncepta (uloga intelektualaca u izradi *Memoranduma* SANU,

uloge JNA u "razdvajanju zaraćenih strana", masovno činjenje ratnih zločina radi ostvarenja "svetih ciljeva" osvajača, opetovano kršenje čitavog niza međunarodno verificiranih dogovora, "izdaje" i obračuni u unutarnjim borbama za osvajanje vlasti, suicidalno žrtvovanje vlastitog naroda u "pravednoj borbi" za ostvarenje ciljeva nacionalističke patologije i dr). Objektivna znanstvena valorizacija Tomašićevih ideja i njihove primjenjivosti na današnju situaciju na području bivše Jugoslavije otkriva, naravno, mnoge elemente "plemenskog karaktera" i u politici drugih naroda umiješanih u aktualna ratna zbivanja, što logično proizlazi iz teritorijalne distribucije plemenske kulture na vrlo širokim prostorima Balkanskog poluotoka. Prema Tomašiću, "na taj način su južna Ugarska, Srijem, Sj. Srbija, Slavonija, Hrvatska krajina, Lika, Dalmatinska Zagora, zapadna Bosna i Hercegovina za dugo vremena bili teritorij podesan za formiranje hajduka i uskoka, pa je ova hajdučko-uskočka zona ostavila kulturnih i psihičkih tragova koji se u izvjesnoj mjeri osjećaju još i danas" (str. 50).

Zanimljivo je napomenuti da u pregledu literature kojom se Tomašić služio u raspravi o psihološkim i psihopatološkim karakteristikama kulturnih tipova južnoslavenskih naroda nema referenci iz užeg područja psihologije, psihoanalize i psihijatrije, iako se mnogi njegovi zaključci poklapaju s nalazima vodećih znanstvenika iz tih područja. Jednako je zanimljiva opservacija da današnji analitičari individualne i socijalne psihopatologije međunarodnih odnosa na tlu bivše Jugoslavije gotovo uopće ne citiraju Tomašića iako su mnoga "njihova" otkrića praktički identična Tomašićevim spoznajama opisanim još prije pola stoljeća.¹

Zbog toga smatramo da je ponovno objavljivanje Tomašićevih radova i njihova znanstvena revalorizacija vrlo značajan pothvat ne samo za hrvatsku sociologiju već i za druge humanističke-društvene znanosti (u koje svakako spada i suvremena psihijatrija, koja se nikako ne bi smjela razumijevati samo u okvirima uskog biologističko-medicinskog modela).

Tomašićev rad "Struktura balkanskog društva" također polazi od tradicionalnih razlika između ratničko-gorštackih karaktera, koji za ostvarenje svojih ciljeva primarno koriste agresivne metode, i ravničarsko-ratarskih elemenata koji su skloniji političkim metodama u borbi za osvajanje vlasti. Ovaj rad, objavljen deset godina nakon rada "Plemenska kultura i njezini današnji ostaci", uvažava novonastale poslijeratne okolnosti te nudi diferenciraniju analizu obaju kulturnih tipova i njihovog značenja za strukturu cjelokupne organizacije balkanskog društva. Pritom Tomašić zadržava prilično pesimističan stav u vezi s mogućnošću brže transformacije karakternih struktura s negativnim "plemenskim" obilježjima u demokratski orijentirane, politički zrele skupine i pojedince. Tu

¹ Kritički pregled evaluacije Tomašićevih radova u svjetskoj literaturi daju Meštrović, S.G., Letica S. i Goreta M. u knjizi: *Habitus of the Balkan Heart, Social Character and the Fall of Communism*, Texas A&M University Press, College Station 1993. (posebno u poglavlju: *The Aristocratic Temperament in the Balkans*, str. 50-81).

identifikacijsku i identitetsku problematiku najbolje ilustrira velikim teškoćama u procesu "prozapadničenja" pripadnika "plemenske" inteligencije koji su educirani na zapadnim sveučilištima ili su dulje vrijeme živjeli u nekoj od zemalja zapadne demokracije. Po povratku u svoj prvobitni kulturni "milje" oni i nadalje zadržavaju obrasce ponašanja i reagiranja sredine iz koje su potekli, a znanje i kultura doneseni sa Zapada ostaju samo površni komunikacijski sloj (koji omogućava korištenje finijih metoda za ostvarivanje potpuno jednakih "divljih" potreba koje su ostale nepromijenjene, ali su prije ostvarivane na grublji način). Iako je o ovoj tematici iscrpno raspravljano u mnogim psihološkim i psihoanalitičkim radovima, Tomašićeva analiza teške promjenjivosti socijalnog karaktera (odnosno njegovog samo prividnog površnog mijenjanja) na primjeru balkanskih naroda svakako zaslužuje punu pozornost. Ona bi također trebala predstavljati poticaj za ponovnu evaluaciju tog problema u današnjim okolnostima u kojima ne samo da se otkrivaju najveći otpori prema "prozapadničenju" Balkana, već se sve više, prividno paradoksalno, opažaju simptomi procesa sa suprotnim predznakom – balkanizacije Zapada.

Svoja pesimistička predviđanja u vezi s daljnjim razvojem sukoba među balkanskim narodima i državama Tomašić pokušava neutralizirati argumentacijom o potrebi znatno većeg angažiranja u Organizaciji ujedinjenih naroda o demilitarizaciji i demokratizaciji balkanskih država te u osiguranju njihove političke i ekonomske neovisnosti. Ako pak velike sile ne budu podržale te procese, nego bi i nadalje nastavile s borbom za osiguranje područja utjecaja u toj regiji, onda će prije ili kasnije izgubiti kontrolu nad zbivanjima na balkanskom prostoru. Još jedna izvanredno točna Tomašićeva prognoza i još jedan argument u prilog potrebi ponovnog čitanja njegovog cjelokupnog znanstvenog opusa i ponovne valorizacije njegovog doprinosa hrvatskoj sociologiji, psihologiji, antropologiji, politologiji i drugim "graničnim" znanostima.

A PSYCHIATRIC REVIEW OF THE WORKS OF DINKO TOMAŠIĆ

Miroslav Goreta

Vrapče Clinical Psychiatric Hospital, Zagreb

Critical scientific actualization and evaluation of Tomašić's works is not only an important undertaking for Croatian sociology, but also for other humanistic and social sciences including contemporary psychiatry. It is from this perspective that the development and psychology of different personality types to be found in the two dominant culture types prevalent in Balkan societies are analyzed. Personality features in tribal communities correspond to some categories of psychopathic personality disturbances, but the even bigger problem is in the transition of these dispositions into real behaviour, which often becomes provoked by external circumstances. Tomašić is thus important for his recognition of this psychiatric risk dimension of "tribally" structured personalities on the individual level as well as on the level of broader society. Indicating also Tomašić's description of the "hajdučko-uskočki" (outlaw-runaway) cultural model, the author argues that his 1936 analysis had already clearly demonstrated all the relevant reasons for the breaking out of today's war in the area of former Yugoslavia. In the end, the author discusses the problem of transformation of character structures with negative "tribal" features into democratic, politically mature groups and individuals.

PSYCHIATRISCHE BESPRECHUNG DER WERKE VON DINKO TOMAŠIĆ

Miroslav Goreta

Klinisches psychiatrisches Krankenhaus Vrapče, Zagreb

Die kritische wissenschaftliche Aktualisierung und Aufwertung der Werke von Tomašić stellen ein wichtiges Unternehmen nicht nur für kroatische Soziologie sondern auch für andere Geisteswissenschaften und daher auch für die zeitgenössische Psychiatrie dar. Aus dieser Hinsicht wird in der Arbeit die Problematik der Entwicklungspsychologie verschiedener Persönlichkeitstypen in zwei dominanten Kulturarten der balkanischen Gesellschaften analysiert. Die Persönlichkeitscharakteristiken in den Stammesgemeinschaften entsprechen einigen Kategorien psychopathologischer Störungen der Persönlichkeit, aber ein größeres Problem stellt der Übergang dieser Dispositionen zum wirklichen Benehmen dar, was oft von den äußeren Umständen veranlaßt wird. Tomašić ist deshalb bedeutend, weil er diese psychiatrische Dimension der Gefährlichkeit der "dem Stamm gemäß" strukturierten Persönlichkeit sowohl auf der individuellen als auch auf der gesellschaftlichen Ebene sehr gut erkennt. Wobei der Autor auf die Beschreibung des Kulturmodells der Haiduken und Uskokten von Tomašić hinweist, äußert er die Meinung, daß schon seine Analyse aus dem Jahre 1936 alle wichtige Gründe für den aktuellen Kriegsausbruch auf dem Gebiet von ExJugoslawien vor Augen geführt hat. Am Ende der Arbeit wird das Problem erörtert, die Charakterstrukturen mit negativen "Stammesbezeichnungen" in die demokratische, politisch reife Gemeinschaften und Einzelpersonen zu transformieren.